

Ewa Andrysiak*

**Halina Maria Sutarzewicz (1909–1991) – polonistka,
badaczka i popularyzatorka biografii i twórczości pisarzy**

**Halina Maria Sutarzewicz (1909–1991) – a Polish Scholar,
Researcher, and Promoter of Writers' Biographies and
Works**

Abstract: The article commemorates the noteworthy figure for Kalisz of Halina Sutarzewicz, a Polish language teacher in Kalisz schools, a lecturer in history of Polish and world literature at the Teacher Training College, but also a researcher and promoter of biographies and works of writers associated with Kalisz and its region. For 20 years, she chaired, initiated by her, a nationwide circle of the Maria Konopnicka Society in Warsaw, inspiring many activities. She was the founder of the Kalisz Chamber of Maria Konopnicka, which operated from 1980 to 1991. In the year 2000, an association bearing her name was established, promoting, amongst other things, the works of writers associated with Kalisz and its region as well as its patron.

While preparing the article, archival sources, press materials, and studies were consulted, as well as materials available on the Internet, using the biographical method as well as source analysis and criticism.

Keywords: Halina Maria Sutarzewicz, Kalisz, teachers – biography, history of education, polish literature, Maria Konopnicka Society in Kalisz.

* Ewa Andrysiak (ORCID: 0000-0002-5949-6130) – dr hab. prof. UK, Instytut Interdyscyplinarnych Badań Historycznych, Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego; kontakt: e.andrysiak@uniwersytetkaliski.edu.pl.

Wstęp¹

Maciej Maria Kozłowski, dziennikarz „Ziemi Kaliskiej”, omawiając w 1999 r. wydane wówczas *Pisma rozproszone* Haliny Marii Sutarzewicz, wspominał, że w połowie lat pięćdziesiątych XX w., kiedy rozpoczął studia filologiczne:

W hierarchii wydziału, na czele której stali profesorowie, a po nich następowali docenci, doktorzy i magistrzy, osobne miejsce w tym uświęconym porządku zajmowały „myszy polonistyczne”. To prawda, były wśród nich i „panie doktor” i „panie magister” (rzadziej zdarzali się panowie z tymi tytułami), które krzątały się wśród nas i jako wykładowczynie, i jako prowadzące ćwiczenia z różnych przedmiotów, eufemistycznie zwanych naukami pomocniczymi; spotykaliśmy je w bibliotekach, nie tylko wydziałowej czy uniwersyteckiej, także w miejskiej, różnych towarzystw i instytutów naukowych. Zawsze chętnie służyły radą, były skore do pomocy i wcale nie obrażały się, gdy nieopatrznie i niezbyt głośno nazywaliśmy je myszkami.

W latach kończących studia, gdy zabieraliśmy się już do pisania prac magisterskich, spotykaliśmy je gdzieś w prowincjonalnych miasteczkach. Uczyły polskiego w gimnazjum lub podstawówce, pracowały w bibliotekach lub archiwach, prowadziły towarzystwa miłośników różności...²

Taką „myszą polonistyczną” – oczywiście w pozytywnym tego słowa znaczeniu – według Kozłowskiego była Halina Sutarzewicz.

Halina Sutarzewicz – biografia

Przyszła na świat 13 września 1909 r. w Kaliszu jako córka Tomasza Sutarzewicza i Gabrieli z Niezychowskich³. Ojciec, z wykształcenia nauczyciel, przez

1 Tekst artykułu przygotowany ze środków własnych autorki.

2 M. M. Kozłowski, *Dwie pasje: Kalisz i literatura*, „Ziemia Kaliska”, 1999, nr 92, s. 8.

3 Biografia H. Sutarzewicz opracowana na podstawie: H. S. Pałęcki, W. Mikołajczyk, *Biografia*, w: H. M. Sutarzewicz, *Pisma rozproszone*, red. i bibliografia H. S. Pałęcki, zebrał i oprac. W. Mikołajczyk, Kalisz 1998, s. 9–18; H. Wrotkowski, *Sutarzewicz Halina Maria*, w: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej*, t. 1, red. T. Tadeusiewicz, Kalisz 1998, s. 266–268; [Wrotkowski Henryk]

parę lat (lata osiemdziesiąte XIX w.) uczył w kilku szkołach, następnie rozpoczął karierę urzędniczą w Koninie i Turku. W 1913 r. został zastępcą naczelnika urzędu powiatowego w Koninie. Matka zajmowała się domem i wychowaniem córek: Haliny i młodszej – Ireny.

Fotografia 1. Halina Maria Sutarzewicz

Fot. Archiwum Koła Terenowego Marii Konopnickiej.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej rodzina Sutarzewiczów przebywała w Rosji i tam Halina zapoczątkowała swoją edukację szkolną. Po powrocie w 1918 r. do Kalisza – zniszczonego przez Niemców w sierpniu 1914 r. – ojciec otrzymał pracę w urzędzie miejskim, gdzie jako urzędnik z tzw. doświadczeniem organizował kolejne wydziały kaliskiego urzędu. Córką natomiast kontynuowała naukę w szkole powszechnej. We wrześniu 1919 r. rozpoczęła naukę w Państwowym Gimnazjum im. Anny Jagiellonki, które ukończyła w 1927 r. W gimnazjum zaprzyjaźniła się z Natalią Awałow, późniejszą żoną Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, z którą utrzymywała systematyczne kontakty osobiste i korespondencyjne.

WrH, *Album Haliny Sutarzewicz*, „Ziemi Kaliska”, 1991, nr 31, s. 6; E. Stadtmüller, *Erudytka i pasjonatka Kalisza*, „Kalisia Nowa”, 18 (2011) nr 1–3, s. 38–39; H. Wrotkowski, *Halina Sutarzewicz (13 IX 1909 – 12 VII 1991). (Wspomnienie pośmiertne)*, „Rocznik Kaliski”, 23 (1991) s. 245–249.

W roku uzyskania matury wstąpiła na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Poznańskiego. Studia ukończyła w 1932 r., zdobywając stopień magistra filozofii w zakresie filologii polskiej, Pracę magisterską, napisaną pod kierunkiem prof. Romana Pollaka, poświęciła mało znanemu siedemnastowiecznemu utworowi literackiemu Adama Korczyńskiego *Oblężenie Jasnej Góry Częstochowskiej*.

Do Kalisza powróciła po studiach. W gimnazjum, w którym uczyła się wcześniej, odbyła dwuletnią bezpłatną praktykę nauczycielską (1933/1934, 1934/1935). W październiku 1936 r. po złożeniu egzaminu przed Komisją Egzaminów Państwowych w Poznaniu uzyskała dyplom nauczycielski, pozwalający na nauczanie języka polskiego w szkołach średnich ogólnokształcących oraz seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych. Znalezienie pracy nie było jednak łatwe. Sutarzewicz przez rok, aby się utrzymać, udzielała przede wszystkim korepetycji i podejmowała się krótkich zastępstw w Gimnazjum im. Adama Asnyka. Pracę zawodową rozpoczęła w 1937 r. w Turku, a w następnym roku nauczwała już w Lesznie.

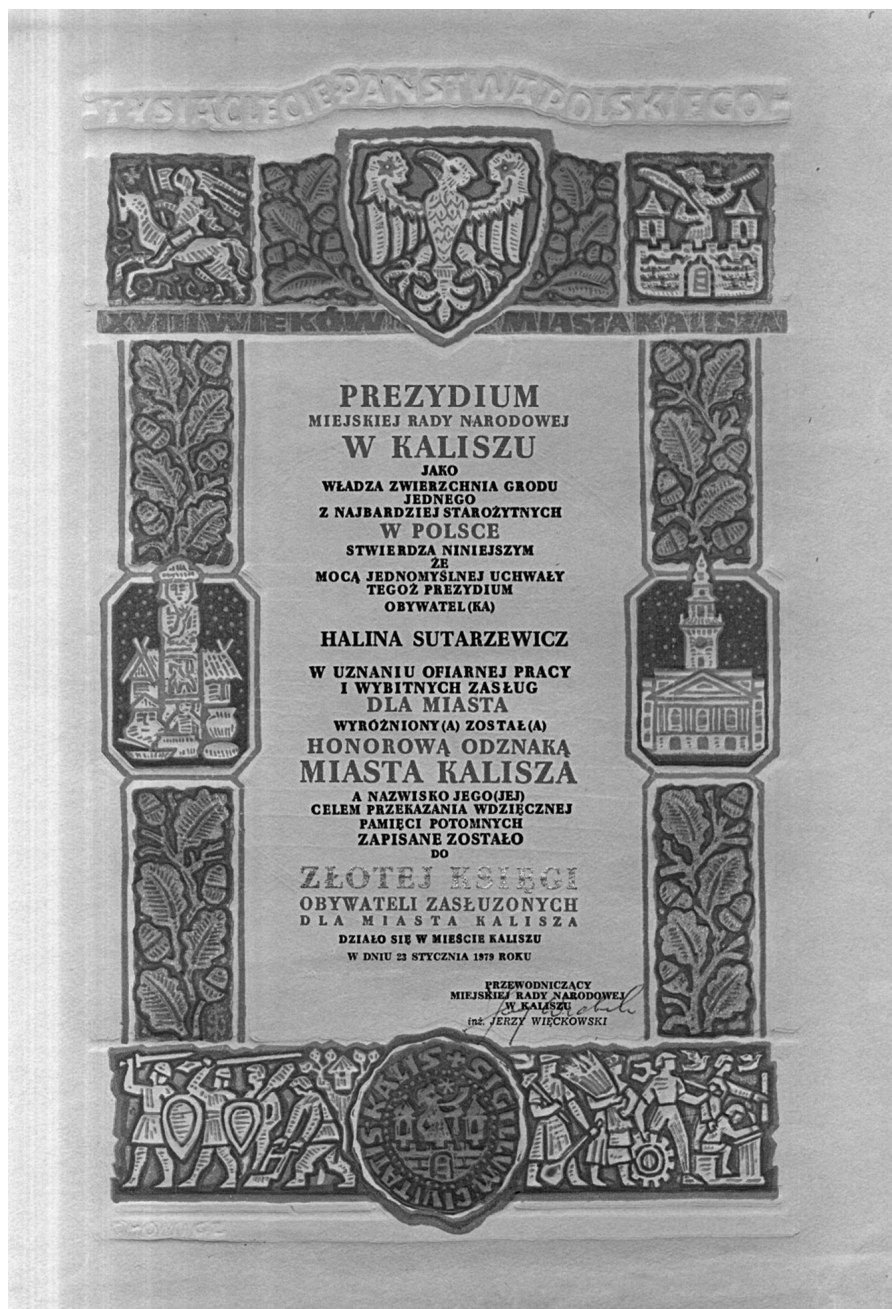
We wrześniu 1939 r. powróciła do Kalisza, w którym przeżyła okres okupacji. Pracowała fizycznie, najpierw w latach 1941–1943, była trykociarką w szwalni, później w fabryce w Winarach k. Kalisza – jako pracownica fizyczna, a potem – jako urzędniczka w biurze fabrycznym⁴. Podczas okupacji prowadziła tajne nauczanie w zakresie szkoły powszechnej i średniej. Po zakończeniu wojny podjęła od marca 1945 r. pracę w kaliskim szkolnictwie. Z dniem 31 sierpnia 1969 r. przeszła na emeryturę.

Z pracą dydaktyczną Sutarzewicz łączyła zainteresowania związane z prowadzeniem regionalnych badań literackich. Działalność ta znalazła odzwierciedlenie w wielu artykułach publikowanych w prasie regionalnej. Jej aktywność popularyzatorska w dziedzinie kultury przełożyła się na przedsięwzięcia związane z utworzeniem kaliskiego Koła Towarzystwa im. Marii Konopnickiej oraz Izby Muzealnej Marii Konopnickiej.

Za pracę w edukacji, a także za działalność społeczno-kulturalną i wkład w rozwój badań regionalnych Halina Sutarzewicz otrzymała wiele nagród i odznaczeń,

4 Właścicielem fabryki znanej w czasie okupacji jako Nahrungsmittelfabrik był Alfred Nowacki. Zatrudniał on Polaków, chroniąc wielu z nich przed wywózką do Niemiec. Nowacki działał w polskim ruchu oporu; w 1944 r. został aresztowany i rozstrzelany 19 stycznia 1945 r. w lesie skarszewskim k. Kalisza w grupie żołnierzy Armii Krajowej. Wśród nich było także kilku Polaków pochodzenia niemieckiego, w tym siostra ostatniego właściciela znanej kaliskiej fabryki fortepianów i pianin „Alfred Fibiger”.

Fotografia 2. Dyplom Honorowej Odznaki Miasta Kalisza dla Sutarzewicz

Źródło: Zespół Szkół Ekonomicznych w Kaliszu.

m.in. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Medal Komisji Edukacji Narodowej, także Złotą Odznakę Towarzystwa im. Marii Konopnickiej nadawaną przez Zarząd Główny tego stowarzyszenia w Warszawie, Odznakę Honorowy Przyjaciół Związku Harcerstwa Polskiego, a w 1985 r. – Honorową Odznakę Miasta Kalisza⁵.

Zmarła bezpotomnie 12 lipca w 1991 r. Pochowana została w grobowcu rodzinnym na Cmentarzu Miejskim przy Rogatce w Kaliszu, gdzie wcześniej spoczęli: jej ojciec (zm. 1924), matka (zm. 1947) i siostra – Irena (zam. Zielińska, zm. 1932).

Praca dydaktyczna

Pracę dydaktyczną Halina Sutarzewicz rozpoczęła w roku szkolnym 1937/1938 jako nauczycielka języka polskiego w Prywatnym Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki w Turku. W kolejnym roku szkolnym pracowała w Miejskim Gimnazjum i Liceum im. Marii Konopnickiej w Lesznie. Po zakończeniu drugiej wojny światowej uczyła języka polskiego w kaliskich szkołach. Jako nauczycielka języka polskiego i historii od marca 1945 r. pracowała w uruchomionym wówczas Prywatnym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum Handlowym Zgromadzenia Kupców Miasta Kalisza. W ramach zajęć pozalekcyjnych prowadziła zespoły taneczny i recytatorski. O początkach ówczesnej kaliskiej edukacji ekonomicznej pisał Hubert Pałęcki:

Pierwsze zajęcia szkolne podjęto już 12 marca 1945 r., korzystając tymczasowo z pomieszczeń w Szkole Rzemieślniczej oraz Szkoły Powszechnej przy ul. Polnej. Pierwsze powojenne matury zorganizowano już w lipcu 1945 r. po półrocznym kursie dla byłych licealistów Liceum Handlowego z 1939 r. Olbrzymi wkład w uruchomienie szkoły oraz podjęcie nauki włożyli m.in. tak zasłużeni dla szkoły profesorowie jak: dyrektor mgr Jan Michalski, mgr Halina Sutarzewicz oraz mgr Stefan Piotrowski⁶.

W nowej rzeczywistości ustrojowej szkoła przechodziła zmiany i reorganizacje. W czerwcu 1949 r. została upaństwowiona, zmieniono także jej nazwę na: Pań-

5 H. Wrotkowski, *Sutarzewicz Halina Maria*, s. 267.

6 H. Pałęcki, *120 lat kaliskiej edukacji ekonomicznej*, „Kalisia”, 1993, nr sygnałny czerwiec, s. 15.

stwowe Zakłady Kształcenia Administracyjno-Handlowego w Kaliszu, w których funkcjonowało Państwowe Liceum Administracyjno-Handlowe I stopnia (trzyletnie) i II stopnia (dwuletnie). W marcu 1951 r. zmarł dyrektor Jan Michalski, kierujący szkołą w latach 1933–1939 oraz po jej uruchomieniu od marca 1945 r.

W opinii dyrektora Michalskiego: „Ob. Sutarzewicz jako polonistka jest siłą wybitną, potrafi zainteresować młodzież i pobudzić ją do samodzielnej pracy. Wyniki w nauce miała zawsze dobre. Jest nauczycielką ambitną i sumienną”⁷. W lipcu 1950 r. przeszła specjalny kurs wprowadzający w zagadnienia szkolnictwa zawodowego. W 1951 r. otrzymała natomiast dyplom nauczyciela uprawniający do nauczania języka polskiego w szkołach zawodowych wszystkich stopni⁸.

Po śmierci Jana Michalskiego obowiązki dyrektora objął Franciszek Orleski, nauczyciel związany z ze szkołą od 1934 r. Szkoła zmieniała tymczasem przynależność resortową: z Ministerstwa Oświaty na Ministerstwo Finansów (1951/1952), by w 1953 r. powrócić do Ministerstwa Oświaty. W latach 1951–1953 dwukrotnie zmieniała się też nazwa szkoły na: Państwowe Trzyletnie Technikum Finansowe; Technikum Ekonomiczne; Zasadniczą Szkołę Zawodową. Ostatnie rozszady, powiązane z nazwą szkoły i nominacją nowego dyrektora, wpłynęły na decyzję Sutarzewicz o odejściu z dotychczasowego miejsca pracy⁹. W podaniu o zwolnienie z posady pisała: „Pragnę przenieść się do Liceum Pedagogicznego w Kaliszu, ponieważ kształcenie przyszłych kadr nauczycielskich bardziej mi odpowiada niż praca w szkolnictwie zawodowym”¹⁰. Wydaje się jednak – o czym pisali jej byli uczniowie – że na tę decyzję wpłynęła jednak niespodziewana śmierć Michalskiego „zasłużonego dyrektora i prawego człowieka, który potrafił w tych trudnych powojennych czasach skupić wokół szkoły i siebie najlepszych wówczas nauczycieli”¹¹, a także powołanie w 1953 r. na stanowisko dyrektora członka partii, Lecha Piechowiaka. Po latach Sutarzewicz wspominała:

7 Archiwum Zespołu Szkół Ekonomicznych (dalej: AZSE). Akta osobowe: Sutarzewicz Halina 1949–1953, Opinia z 8 września 1950.

8 Tamże, Zaświadczenie z 25 lipca 1950; Dyplom z 27 lutego 1951.

9 I. Galuba-Bryja, *Od Gimnazjum Handlowego do Zespołu Szkół Ekonomicznych 1945–2023*, w: *Dzieje szkolnictwa handlowego i ekonomicznego w Kaliszu 1873–2023*, red. E. Andrysiak, Kalisz 2023, s. 210–213.

10 AZSE. Akta osobowe: Sutarzewicz Halina 1949–1953, [Podanie o zwolnienie z posady] z 16 maja 1953.

11 H. S. Pałęcki, W. Mikołajczyk, *Biografia*, s. 12.

Praca w szkole dawała wtedy tyle radości... Zaczęłam uczyć w pierwszej szkole, jaką otwarto w Kaliszu. Było to Gimnazjum Handlowe, które po krótkich gościnach w różnych domach wróciło do swego dawnego gmachu, gdzie i dziś jest Technikum Ekonomiczne. Naukę rozpoczęliśmy 19 marca, wszystkie szyby były wybite, więc w szkole było okropnie zimno. Uczniowie siedzieli po dwóch na jednym stołku, a stołki te kupił za własne pieniądze dyrektor Michalski. Mielśmy jeden, jedyny podręcznik do historii – mój własny. Ale jak była tamta młodzież! Szczęśliwa, że może się uczyć; wdzięczna za wszystko, co dla niej robiliśmy¹².

Fotografia 3. Grono nauczycielskie Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum i Liceum Handlowego Zgromadzenia Kupców Miasta Kalisza, 1946 r.

W pierwszym rzędzie od lewej siedzą: Franciszek Orleski, Halina Sutarzewicz (trzecia od lewej), dyrektor Jan Michalski (w środku)

Źródło: Zespół Szkół Ekonomicznych w Kaliszu.

12 H. Sutarzewicz, *Pasję i miłość do miasta odziedziczyłam po ojcu...*, rozmowa z p. H. Sutarzewicz, laureatką nagrody m. Kalisza, rozm. B. Szal, „Ziemia Kaliska”, 1985, nr 9, s. 6.

Kontakt z swoimi uczniami nie zerwała przez wszystkie lata, o czym świadczy m.in. list skierowany do uczestników Zjazdu Absolwentów Szkół Handlowych i Ekonomicznych w Kaliszu:

Kalisz, dnia 7 czerwca 1986 r.

Nie mogąc z powodu złego stanu zdrowia, które ostatnio znów się pogorszyło – wziąć udziału w uroczystościach związanych z 80-leciem Szkół Ekonomicznych w Kaliszu, pragnę choć tą drogą przekazać pozdrowienia wszystkim uczestnikom Zjazdu.

Szczególnie serdeczne słowa chciałabym skierować do moich dawnych uczniów – są być może wśród obecnych na Sali Ci z nich, z którymi wspólnie z entuzjazmem rozpoczynaliśmy zajęcia szkolne w dniu 19 marca 1945 r., mając za plecami wybite szyby, za całe umeblowanie pół stołka na osobę, a za narzędzie pracy jedyny podręcznik, który ja zdobyłam.

To Ci pierwsi powojenni uczniowie żegnali potem patetycznym wierszem na pierwszym balu szkolnym ostatni rok niewoli i witali wolność.

To oni i ich następcy produkowali się później na scenie teatru kaliskiego, a także w gazetce szkolnej i kółku recytatorskim. Życzę Im oraz wszystkim uczestnikom Zjazdu, aby wspomnienia związane z różnorodnym i bogatym życiem szkoły ożyły teraz i aby w pogawędkach na ich temat i odnajdywaniu dawnych koleżanek i kolegów znaleźli dużo radości. Choć nie będę brała udziału w Zjeździe i mnie te wspomnienia będą towarzyszyć, gdyż mimo że uczyłam w kilku szkołach, to jednak z tymi wciąż zmieniającymi nazwę uczelniami ekonomicznymi byłam szczególnie związana i teraz też – jestem z Wami!

Halina Sutarzewicz¹³

W kwietniu 1995 r. członkowie Koła Absolwentów Szkół Handlowych i Ekonomicznych w Kaliszu zorganizowali wieczór poświęcony swojej nauczycielce – Halinie Sutarzewicz. Spotkanie przygotowane zostało z inspiracji Ireny Wieczorek¹⁴ w ramach cyklu „Koleżeńskie pogawarki o poezji”¹⁵.

13 H. S. Pałęcki, W. Mikołajczyk, *Biografia*, s. 18.

14 Irena Wieczorek – absolwentka Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum i Liceum Handlowego Zgromadzenia Kupców m. Kalisza, później (1946–1954) nauczycielka przedmiotów zawodowych w tejże szkole i koleżanka Sutarzewicz.

15 Sutarzewicz pozostawiła w maszynopisie Wiersze (Winiary 1943–1944); H. Wrotkowski, *Sutarzewicz Halina Maria*, s. 270.

Liceum Pedagogiczne

Od roku szkolnego 1953/54 Halina Sutarzewicz podjęła pracę w Państwowym Liceum Pedagogicznym. Uczyła języka polskiego i prowadziła kółka zainteresowań; w roku szkolnym 1953/1954 kółko recytatorskie, a od roku 1954/1955 jedno z trzech kółek polonistycznych, dla klas drugich (1953/1954, 1957/1958, 1958/1959, 1959/1960), dla klas trzecich (1955/1956)¹⁶.

Udział w życiu artystycznym studentów, także recytowanie wierszy w programach radiowych, pomogło jej po latach w pracy pedagogicznej. Uczeń Paweł Kuszczczyński, absolwent Liceum Pedagogicznego w Kaliszu (1957 r.)¹⁷, o darze interpretowania czytanych tekstów literackich przez swoją nauczycielkę napisał:

Posiadała unikatowy, charakterystyczny, rozpoznawalny tembr. Zapamiętałem wyjątkowe czytanie poezji (były to profesjonalne recytacje). Do dziś jeszcze słyszę w interpretacji Haliny Sutarzewicz strofy III cz. „Dziadów” oraz krótki, ale jakże piękny wiersz Gałczyńskiego „O naszym gospodarstwie”¹⁸.

W 1960 r. władze miejskie Kalisza uznały Sutarzewicz za osobę godną towaryszczenia Marii Dąbrowskiej, którą zaproszono wówczas na uroczystą sesję Rad Narodowych Miejskiej i Powiatowej z okazji inauguracji obchodów XVIII wieków Kalisza, na której w dniu 23 stycznia tegoż roku pisarka, razem z grafikiem i rysownikiem Tadeuszem Kulisiewiczem, została odznaczona tytułem Honorowego Obywatela Kalisza¹⁹.

16 Archiwum Państwowe w Kaliszu. Zespół 271 Liceum Pedagogiczne w Kaliszu, sygn. 20, Kronika Państwowego Liceum Pedagogicznego w Kaliszu od dnia 1 września 1951 r. do dnia 31 sierpnia 1961 r., s. 10, 15, 21v, 29, 36v, 44v, 51.

17 Paweł Kuszczczyński (ur. 1939) – poeta i krytyk literacki, autor wielu tomików wierszy, publikowanych także w antologiach współczesnej poezji polskiej i prasie. Absolwent Akademii Ekonomicznej w Poznaniu (1970). W 2011 r. odznaczony medalem Zasłużony Kulturze – Gloria Artis. Od 2011 r. prezes Oddziału Związku Literatów Polskich w Poznaniu; Związek Literatów Polskich, <https://zlpinfo.eu/czytelnia/pawel-kuszczczyński.html>, dostęp: 27.02.2024.

18 E. Stadtmüller, *Erudytki i pasjonatki Kalisza*, s. 39.

19 P. Kuszczczyński, *Spotkania Marii Dąbrowskiej i Haliny Sutarzewicz – kaliskich dam słowa*, „Asnykowiec”, 2010, nr 18, s. 84.

Pod datą 22 stycznia 1960 r. Maria Dąbrowska zanotowała w *Dziennikach*:

Rano pakujemy się do Kalisza. Już o 20-tej [właściwie: pierwszej] przyjechało auto z panią Sutarzewicz, polonistką z Liceum Pedagogicznego. Na pierwszy rzut oka sympatyczna, ładna, ładnie ubrana, siwawa, lecz o młodej sylwetce i twarzy pani. O trzy na drugą wyjeżdżamy. [...] Zarezerwowano nam pokój w Hotelu Europejskim (al. Wolności dawna – Józefiny)²⁰.

W latach 1956–1960 Sutarzewicz jako instruktorka nauczania języka polskiego i kierownik Ośrodka Metodycznego prowadziła zajęcia z doskonalenia nauczycieli aktywnych zawodowo.

Studium Nauczycielskie

Halina Sutarzewicz w 1960 r. podjęła pracę w Studium Nauczycielskim, uruchomionym na fundamentach Liceum Pedagogicznego, które w tamtych czasach było nowym typem szkoły pomaturalnej. W Studium wykładała historię literatury polskiej i powszechnej. W gronie osób, z którymi pracowała, znaleźli się m.in. Edward Polanowski, późniejszy rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Henryk i Marianna Wrotkowscy, działacze Polskiego Towarzystwa Historycznego, badaczka historii kaliskiej oświaty – Janina Neuls-Korniszewska²¹.

Pod kierunkiem Sutarzewicz powstały liczne prace dyplomowe, których tematyka związana była z twórczością kaliskich pisarzy (Marii Konopnickiej, Adama Asnyka, Marii Dąbrowskiej). Były także prace poświęcone opracowaniu tras wycieczek polonistycznych po Kaliszu i rajdom turystycznym po okolicy, które podkreślały związki z Konopnicką i Dąbrowską. 125. rocznica urodzin Konopnickiej (1967 r.) stała się okazją do opracowania przez studentów (pod opieką Sutarzewicz) zestawu lekcji dla szkół, przeprowadzonych następnie w kaliskich szkołach podstawowych oraz w Szkole Podstawowej nr 75 im. Marii

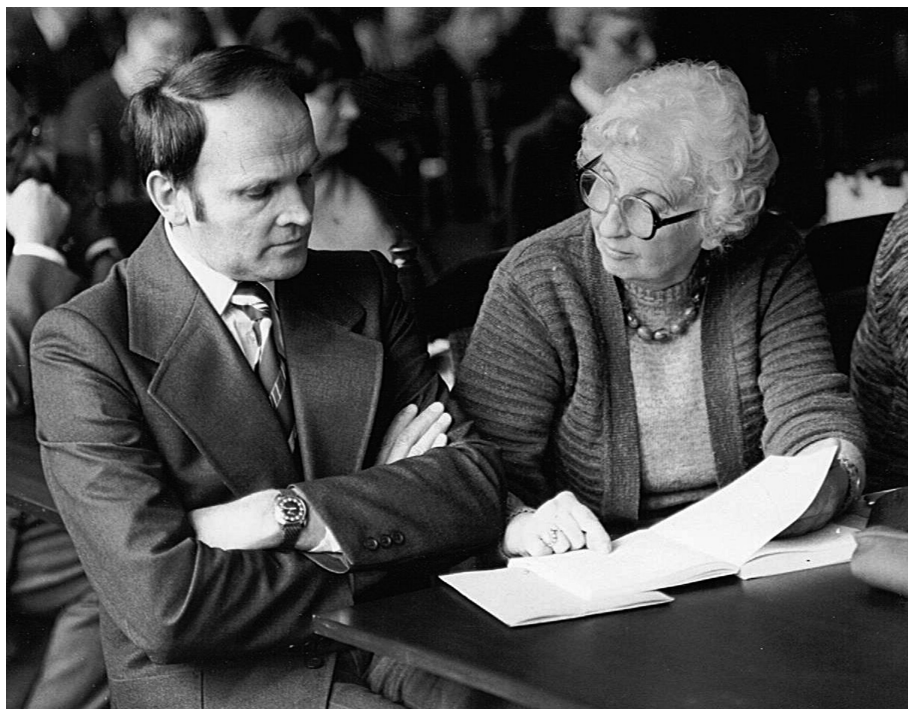
20 M. Dąbrowska, *Dzienniki 1914–1965*, red. T. Drewnowski, t. 12: 1960–1961, wyd. 1, Warszawa 2009, s. 14, 15.

21 A. Szurczak, *Edward Polanowski (1936–1992). Badacz dziewiętnastowiecznego Kalisza*, Kalisz 2011, s. 25–27.

Konopnickiej w Warszawie. Tematy cyklu lekcji, razem ze wskazówkami metodycznymi, wysłane zostały na Wystawę Postępu Pedagogicznego w Warszawie²².

Dzięki zabiegom Sutarzewicz w 1969 r. Studium Nauczycielskie otrzymało imię Marii Konopnickiej²³.

Fotografia 4. Edward Polanowski i Halina Sutarzewicz

Źródło: Zbiory Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Praca społeczna

Po studiach, w 1933 r., Halina Sutarzewicz wstąpiła w szeregi kaliskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Była też członkiem

22 E. Stadtmüller, Tablica Haliny Sutarzewicz pojawi się na WP-A, <https://latarnikka-liski.pl/tablica-haliny-sutarzewicz-pojawi-sie-na-wp-a/>, dostęp: 2.01.2024.

23 H. S. Pałęcki, W. Mikołajczyk, *Biografia*, s. 13.

Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych²⁴. Następnie w 1936 r. znalazła się w gronie założycielek Towarzystwa Bezpłatnej Biblioteki dla Najuboższych Dzieci m. Kalisza im. Felicji Łączkowskiej. Inicjatorkami utworzenia stowarzyszenia, zarejestrowanego 14 lipca, było piętnaście kobiet – uczestniczek „piątków literackich”²⁵.

Towarzystwo, które postawiło sobie za cel organizację czytelnictwa wśród dzieci z najuboższych rodzin kaliskich, prowadziło wypożyczalnię i świetlicę, utrzymywało bibliotekę ze składek i wpisów członkowskich, przewidując także inne formy, np. dary; przetrwało do wybuchu II wojny światowej²⁶.

W latach powojennych Sutarzewicz zajmowała się przede wszystkim pracą pedagogiczną, kształciła najpierw przyszłych ekonomistów, później kandydatów na nauczycieli. W Liceum Pedagogicznym inspirowała młodzież do udziału na rzecz budowy pomnika Adama Asnyka (1958 r.)²⁷, a w 1960 r. wystąpiła z wnioskiem nadania tej szkole imienia Marii Konopnickiej, uzasadniając to m.in. hołdem dla „postępowej działalności wielkiej patriotki i demokratki”²⁸.

Na zorganizowanej w 1960 r. sesji naukowej w Łańcucie, poświęconej Marii Konopnickiej w 50. rocznicę jej śmierci, Sutarzewicz nawiązała kontakt z działaczami utworzonego wówczas w Warszawie Towarzystwa im. Marii Konopnickiej. W wyniku tej inicjatywy doszło do powołania Koła Terenowego towarzystwa w Kaliszu, którym kierowała przez 20 lat; w 1981 r. została zaś jego honorową przewodniczącą. Była również członkiem Zarządu Głównego Towarzystwa.

Od początku swojej działalności Koło gromadziło materiały związane z pisarką i poetką, a w 1972 r. rozpoczęło działania zmierzające do utworzenia

24 AZSE, Akta osobowe: Sutarzewicz Halina 1949–1953. Ankieta personalna, 5.6.1950.

25 „Piątki literackie” – spotkania kobiet z kręgu kaliskiej inteligencji, zainicjowane w listopadzie 1892 r. przez Felicję Łączkowską w celu wzajemnego kształcenia; przetrwały do 1912 r., wznowione w 1924 r., a po śmierci ich inicjatorki w 1932 r. przybrały charakter zebrań towarzyskich.

26 K. Walczak, *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym pomnika miasta 1793–1945*, Kalisz 1996, s. 211–212.

27 APK, Liceum Pedagogiczne w Kaliszu, sygn. 39, Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej, t. 9, od dnia 18.06.1958 r. do dnia 30.09.1959 r., s. 63.

28 Tamże, sygn. 40, Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej, t. 10: od dnia 1.10.1959 r. do dnia 26.04.1961 r., s. 26–27. M. Konopnicka została patronką uruchomionego w 1960 r. Studium Nauczycielskiego.

Izby Muzealnej Marii Konopnickiej. Starania wspierane przez Zarząd Główny Towarzystwa im. Marii Konopnickiej oraz władze miasta Kalisza przyczyniły się, po kilku latach, do zrealizowania przedsięwzięcia. Na otwarciu Izby 13 października 1980 r. z referatem okolicznościowym „Konopnicka w Kaliszu a izba muzealna poświęcona jej pamięci” wystąpiła Sutarzewicz, inicjatorka jej utworzenia²⁹.

Ekspozycja – do której Sutarzewicz opracowała scenariusz i napisała przewodnik dla zwiedzających Izbę, który wydano w 1982 r.³⁰ – zlokalizowana została w pałacu Puławskich (Puchalskich), gdzie w latach 1849–1862 zamieszkiwała poetka. Izba, którą Sutarzewicz uważała za szczególne osiągnięcie swojej społecznej aktywności, przetrwała do 1991 r., kiedy z przyczyn ekonomicznych została zamknięta³¹.

Koło Towarzystwa im. Marii Konopnickiej, poza działaniami związanymi z uruchomieniem Izby Muzealnej, było organizatorem sesji, imprez artystycznych, prelekcji oraz konkursów dla uczniów kaliskich szkół. Współpracowało z Chorągwią ZHP Ziemi Kaliskiej im. M. Konopnickiej. Z inspiracji Sutarzewicz wymieniono tablicę pamiątkową z błędnymi datami pobytu Konopnickiej w Kaliszu, kaliskim osiedlom i ulicom nadawano nazwy związane z kaliskimi pisarzami i ich twórczością (np. osiedle Kaliniec – nazwa Kalisza w powieści Dąbrowskiej *Noce i dnie*). Do animatorskich osiągnięć Sutarzewicz zalicza się także odsłonięcie w 1969 r. pomnika Konopnickiej na placu przed Studium Nauczycielskim³².

W Towarzystwie im. Marii Konopnickiej Sutarzewicz występowała m.in. z prelekcjami na temat: „Konopnicka jako działaczka społeczna” (1961), „Związek pisarzy polskich z Kaliszem” (1967), „O niektórych perypetiach miłosnych Konopnickiej i Asnyka” (1985) i w 1980 na otwarciu Izby³³.

29 A. Szurczak, *Izba Marii Konopnickiej w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski”, 15 (1982) s. 344–345.

30 H. Sutarzewicz, *Szykuj-że mi tam gospodę i dom cichy między swemi... Przewodnik po Izbie Muzealnej Marii Konopnickiej w Kaliszu*, Kalisz 1982.

31 E. Stadtmüller, *Erudytką i pasjonatką Kalisza*, s. 39.

32 Tamże; H. Sutarzewicz, *O tradycjach i planach Towarzystwa im. Marii Konopnickiej*, rozmowa z mgr Haliną Sutarzewicz, prezesem kaliskiego oddziału TMK, „Ziemia Kaliska”, 1972, nr 50, s. 4; H. Wrotkowski, *Halina Sutarzewicz (13 IX 1909 – 12 VII 1991)*, s. 247–248.

33 H. S. Pałęcki, *Bibliografia*, w: H. Sutarzewicz, *Pisma rozproszone*, s. 210.

Regionalne badania literackie

Pracę dydaktyczną Halina Sutarzewicz łączyła z działalnością popularyzatorską w zakresie kultury i z rozwijaniem badań literackich. W 1958 r., na łamach ukazującej się od 1957 r. „Ziemi Kaliskiej”, opublikowała pierwszy artykuł poświęcony Adamowi Asnykowi³⁴. Poza „Ziemią Kaliską” następne teksty ogłaszała w kaliskiej prasie regionalnej – „Południowej Wielkopolsce” i „Roczniku Kaliskim”.

Zainteresowania badawcze Sutarzewicz koncentrowały się wokół twórczości pisarzy związanych z Kaliszem i regionem, przede wszystkim z Konopnicką, Asnykiem, Dąbrowską. W kręgu jej badań znaleźli się ponadto Wanda Karczewska, Stefan Otwinowski, Włodzimierz Pietrzak, Natalia Gałczyńska. Pisała o mniej znanych utworach i działaniach pisarzy lub nieznanymi faktach (Konopnicka, Dąbrowska, Asnyk), czy kaliskich śladach w twórczości literatów (Otwinowski)³⁵.

W Łańcucie, podczas już wspomnianej sesji naukowej, mówiła o związkach miasta z twórcami w referacie „Kalisz w życiu i twórczości Marii Konopnickiej”. Tekst wystąpienia opublikowano później w formie popularnonaukowej pt. *Z Suwałk do Kalisza*, w tomie szkiców historycznoliterackich *Śladami życia i twórczości Marii Konopnickiej* (Warszawa 1963)³⁶.

Natomiast w wydanej w 1977 r. monografii *Dzieje Kalisza*, pod redakcją Władysława Rusińskiego, zostały zamieszczone trzy podrozdziały jej pióra, w których dokonała przeglądu literatury kaliskiej różnych okresów³⁷. W tym samym roku ukazała się również jej publikacja *Asnyk, Konopnicka i Dąbrowska w Kaliszu*.

34 H. Sutarzewicz, *Asnyk znany i mniej znany*, „Ziemia Kaliska”, 2 (1958) nr 7, s. 2–3; nr 8, s. 6–7, 12.

35 Na artykuły dotyczące Marii Dąbrowskiej powoływał się Edward Polanowski w książce *Maria Dąbrowska. W krainie dzieciństwa i młodości*, Poznań 1989.

36 E. Stadtmüller, *Erudytką i pasjonatką Kalisza*, s. 39; H. Sutarzewicz, *Z Suwałk do Kalisza*, w: *taż*, *Pisma rozproszone*, s. 137–176.

37 *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977: *Piśmiennictwo*, s. 265–269; *Kalisz literacki*, s. 480–491; *Literatura*, s. 816–818.

Fotografia 5. Halina Sutarzewicz, lata siedemdziesiąte XX w.

Źródło: <http://www.e-pw.pl/page.php/1/o/show/433/>.

Raz w miesiącu, w ramach „Spotkań z Kaliszem” zainicjowanych w 1983 r. przez artystę Władysława Kościelniaka (1916–2015), odbywały się wykłady znanych kaliszan, którzy prezentowali tematy związane z historią i współczesnością miasta. Wystąpienia poświęcone były m.in. obronności Kalisza, zabytkom architektury, drukarniom, bibliotekom, dziejom miasta, miastu w międzywoj-

niu, historii pocztu. W gronie wykładowców znalazła się również Sutarzewicz, omawiając tematy podjęte w literaturze, które kojarzyły się z Kaliszem³⁸.

Fotografia 6. H. Sutarzewicz, *Kalisz w literaturze*, Kalisz 1984

38 Towarzystwo Miłośników Kalisza, <https://tmkkalisz.wixsite.com/tmkkalisz/historia>, dostęp: 16.02.2024.

Wykłady, w poszerzonej wersji, publikowano następnie jako niewielkie objętościowo pozycje popularnonaukowe w serii „Spotkania z Kaliszem”. W 1984 r. temat poruszony przez Sutarzewicz wydano w broszurze *Kalisz w literaturze*. Autorka podjęła tam próbę oceny roli, jaką w rozwoju literatury polskiej odegrali związani z miastem pisarze, czy funkcjonujące w mieście stowarzyszenia i instytucje, oraz pokazała wizerunek Kalisza utrwalaony w utworach literackich³⁹.

Do ważnych prac wzbogacających dorobek Haliny Sutarzewicz należy opracowanie przez nią hasło *Kalisz* do przewodnika encyklopedycznego *Literatura polska*⁴⁰

Przypadający w 1998 r. jubileusz 125-lecia edukacji ekonomicznej w Kaliszu oraz VII (IX) Zjazd Absolwentów Szkół Handlowych i Ekonomicznych w Kaliszu stał się okazją do wydania przez Koło Absolwentów Szkół Handlowych i Ekonomicznych w Kaliszu *Pism rozproszonych* Haliny Marii Sutarzewicz. Zebrania i opracowania prac swojej polonistki, uzupełnionych podmiotowo-przedmiotową bibliografią, podjęli się jej uczniowie Hubert Stanisław Pałęcki i Włodzimierz Mikołajczyk – absolwenci Technikum Finansowego (1952)⁴¹.

Ostatni tekst, przedstawiony przez Sutarzewicz na popularnonaukowej konferencji 20 października 1984 r., zorganizowanej przez kaliski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego i Towarzystwo Miłośników Kalisza w 70. rocznicę zburzenia miasta, opublikowany został trzydzieści lat później w 40. tomie „Rocznika Kaliskiego”⁴².

Zakończenie

W listopadzie 2000 r., z inicjatywy działaczy kaliskiego Koła Towarzystwa im. Marii Konopnickiej, podjęto starania w sprawie utworzenia w Kaliszu Stowarzyszenia im. Haliny Sutarzewicz. Zebranie założycielskie odbyło się 31 maja

39 H. Sutarzewicz, *Kalisz w literaturze*, Kalisz 1984, s. 3.

40 Taż, *Kalisz* [hasło], w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 410–412.

41 Planowana przez Stowarzyszenie im. Haliny Sutarzewicz druga edycja jej *Pism rozproszonych* nie została zrealizowana.

42 H. Sutarzewicz, *Literackie obrazy katastrofy sierpniowej 1914 roku i jej skutków*, oprac. E. Stadtmüller, „Rocznik Kaliski”, 40 (2014) s. 57–80.

następnego roku i potem – 7 listopada – pierwsze Walne Zgromadzenie Członków Stowarzyszenia. Wśród najważniejszych zadań Stowarzyszenia znalazła się realizacja następujących kwestii: promowanie wśród kaliszian wiedzy na temat Sutarzewicz, przywracanie pamięci o kaliskich twórcach kultury i literatury, opieka nad tymi studentami filologii polskiej, którzy jako temat pracy magisterskiej wybrali twórczość pisarzy związanych z Kaliszem (a w miarę posiadanych środków, fundowanie nawet stypendiów) i przede wszystkim – działania związane z utworzeniem w Kaliszu Muzeum Literackiego poświęconego pisarzom kojarzonym z miastem⁴³.

W ramach projektu „Kamienie pamięci dla Marii Konopnickiej” w Parku nad Krępicą posadzono drzewa, by uczcić pamięć Konopnickiej, Dąbrowskiej, Asnyka i Sutarzewicz, ze stosownymi napisami na kamieniach⁴⁴.

Stowarzyszenie było m.in. organizatorem wystaw poświęconych pamięci kaliskich pisarzy, w tym ekspozycji związanych z Haliną Sutarzewicz, której postać i dorobek prezentowano na dwóch wystawach w 2002 r. Były to: wystawa okolicznościowa Wielkopolskiego Towarzystwa Kulturalnego w Poznaniu oraz ekspozycja zadedukowana Marii Konopnickiej w 160 rocznicę jej urodzin, oraz wspomnienie o Sutarzewicz, które przygotowano przy współpracy Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Adama Asnyka w Kaliszu.

Pamiętki obrazujące dorobek pisarski Sutarzewicz oraz jej szkolnej koleżanki z gimnazjum – Natalii Gałczyńskiej – obrazowała ekspozycja „Kaliszanie piszący”, zorganizowana w 2006 r. z inicjatywy Stowarzyszenia im. Haliny Sutarzewicz. Z kolei w 2009 r. otwarto wystawę, przygotowaną z okazji 120. rocznicy urodzin Dąbrowskiej i 100. rocznicy urodzin Sutarzewicz pod nazwą „Spotkanie Marii Dąbrowskiej i Haliny Sutarzewicz – kaliskich dam literatury”, którą zorganizowano dzięki staraniom MBP, Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej – Dworku Marii Dąbrowskiej w Russowie oraz Archiwum Państwowego w Kaliszu⁴⁵.

43 J. Montelatic, *15 lat Stowarzyszenia im. Haliny Sutarzewicz*, „Rocznik Kaliski”, 42 (2016) s. 148; E. Stadtmüller, *Stowarzyszenie im. Haliny Sutarzewicz*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 10 (2007) s. 127.

44 Stowarzyszenie im. Haliny Sutarzewicz. Strona poświęcona literackiej grze miejskiej „Kaliszanie piszący”, <http://kaliszaniepiszacy.blogspot.com/p/stowarzyszenie-im-haliny-sutarzewicz.html>, dostęp: 27.02.2024.

45 J. Montelatic, *15 lat Stowarzyszenia*, s. 149, 151.

Sutarzewicz stała się także jedną z bohaterek gry miejskiej o charakterze literackim, organizowanej od 2010 r. przez Stowarzyszenie. Była to IV edycja „Srebrnej Natalii”, rozegrana w 2013 r., a w 2016 r. odbyła się jej reedycja⁴⁶.

Fotografia 7. Znak graficzny Stowarzyszenia im. Haliny Sutarezewicz w Kaliszu

Źródło: Stowarzyszenie im. Haliny Sutarezewicz, <http://kaliszaniepiszacy.blogspot.com/p/stowarzyszenie-im-haliny-sutarezewicz.html>, dostęp: 16.02.2024.

W 2022 r. na kaliskim Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym UAM, w części budynku byłego Studium Nauczycielskiego im. M. Konopnickiej, odsłonięto tablicę poświęconą Sutarezewicz. Uroczystość, zorganizowana przez Stowarzyszenie im. Haliny Sutarezewicz, WPA UAM, Zakład Studiów Polonistycznych i Komunikacji Medialnej w Kaliszu oraz Szkołę Podstawową nr 10 im. M. Konopnickiej w Kaliszu, odbyła się 9 czerwca⁴⁷.

Sutarzewicz z czasów nauki w Liceum Pedagogicznym w Kaliszu wspominał na tej uroczystości poeta i krytyk literacki Paweł Kuszczynski (członek honorowy Stowarzyszenia), a jednocześnie pomysłodawca jej uhonorowania, który upamiętnił swoją polonistkę wierszem *Pamięci Haliny Sutarezewicz*⁴⁸.

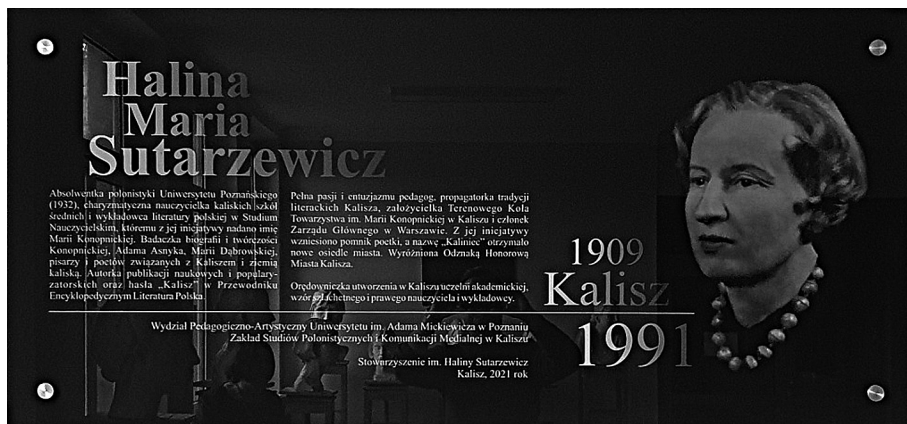
Najlepszą opinię swojej polonistce, której pasją był Kalisz i literatura, wystawili jej uczniowie:

46 Tamże, s. 151.

47 Uroczystość odsłonięcia tablicy upamiętniającej Halinę Sutarezewicz, <https://www.kalisz.pl/dla-mieszkanca/aktualnosci/kultura/uroczystosc-odslonienia-tablicy-upamietniajacej-haliny-sutarezewicz,50466>, dostęp: 2.01.2024.

48 P. Kuszczynski, *** *Pamięci Haliny Sutarezewicz*, w: *Róża spadająca kwiatem*, Poznań 1993, s. 36; toż, w: *Niedosyt istnienia. Wiersze z lat 1962–2007*, wyb. H. Górdziej, Poznań–Bydgoszcz 2007, s. 90.

Fotografia 8. Tablica w budynku dawnego Studium Nauczycielskiego poświęcona Sutarzewicz

Fot. Marcin Mikołajczyk.

Praca w szkolnictwie średnim Kalisza sprawiała jej zawsze dużą satysfakcję. Z wielkim zaangażowaniem kształciła kolejne pokolenia młodzieży, wierna zasadzie, że należy przekazywać pełną i rzetelną wiedzę. Szczególnie dbała o rozwijanie u uczniów sprawności języka i samodzielności myślenia. Wielu z jej wychowanków osiągnęło w swym późniejszym życiu wysoki poziom zawodowy i naukowy. To właśnie ona, prowadząc swoje lekcje w maturalnych klasach na wzór wykładów akademickich, przygotowała swych uczniów do przyszłych studiów wyższych. Ci, którzy je ukończyli, wspominają ją z wdzięczną pamięcią, choć była bardzo wymagająca, ale to głównie dlatego, że te same kryteria stawiała również wobec samej siebie⁴⁹.

Streszczenie: Artykuł przypomina zasłużoną dla Kalisza postać Haliny Sutarzewicz, nauczycielki języka polskiego w kaliskich szkołach i wykładowczyni historii literatury polskiej i powszechnej w Studium Nauczycielskim, ale także badaczki i popularyzatorki biografii oraz twórczości pisarzy związanych z Kaliszem i regionem. Przez 20 lat przewodniczyła, utworzonemu w Kaliszu z jej inicjatywy, kołu ogólnopolskiego Towarzystwa im. Marii Konopnickiej w Warszawie, inspirując wiele działań. Była twórczynią, funkcjonującej w latach 1980–1991, kaliskiej Izby Marii Konopnickiej. W 2000 r.

49 H. S. Pałęcki, W. Mikołajczyk. *Biografia*, s. 13.

założono stowarzyszenie jej imienia promujące m.in. twórczość pisarzy związanych z Kaliszem i regionem oraz swojej patronki.

Przy opracowaniu artykułu korzystano ze źródeł archiwalnych, prasy i opracowań, także materiałów dostępnych w Internecie, wykorzystując metodę biograficzną oraz analizę i krytykę źródeł.

Słowa kluczowe: Halina Maria Sutarzewicz, Kalisz, nauczyciele – biografie, historia szkolnictwa, literatura, Koło Towarzystwa im. Marii Konopnickiej w Kaliszu.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Kaliszu

Zespół Liceum Pedagogiczne w Kaliszu

sygn. 20, Kronika Państwowego Liceum Pedagogicznego w Kaliszu od dnia 1 września 1951 r. do dnia 31 sierpnia 1961 r.

sygn. 39, Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej. T. IX od dnia 18.06.1958 r. do dnia 30.09.1959 r.

sygn. 40, Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej. T. X od dnia 1.10.1959 r. do dnia 26.04.1961 r.

Archiwum Zespołu Szkół Ekonomicznych w Kaliszu

Akta osobowe: Sutarzewicz Halina 1949–1953.

Źródła drukowane

Dąbrowska M., *Dzienniki 1914–1965*, red. T. Drewnowski, t. 12: 1960–1961, Warszawa 2009.

Sutarzewicz H., *O tradycjach i planach Towarzystwa im. Marii Konopnickiej*, rozmowa z mgr Haliną Sutarzewicz, prezesem kaliskiego oddziału TMK, „Ziemia Kaliska”, 1972, nr 50, s. 4.

Sutarzewicz H., *Pasję i miłość do miasta odziedziczyłam po ojcu...*, rozmowa z p. H. Sutarzewicz, laureatką nagrody m. Kalisza; rozm. Bożena Szal, „Ziemia Kaliska”, 1985, nr 9, s. 6.

Prace Haliny M. Sutarzewicz (wybór)

Sutarzewicz H., *Asnyk, Konopnicka i Dąbrowska w Kaliszu*, Warszawa 1977.

Sutarzewicz H., *Kaliskie wspomnienia o Natalii* [Awałów Gałczyńskiej], „Ziemia Kaliska”, 1980, nr 32, s. 5.

- Sutarzewicz H., *Kalisz* [hasło], w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1984, s. 410–412.
- Sutarzewicz H., *Kalisz w literaturze*, Kalisz 1984.
- Sutarzewicz H., *Kalisz w oczach Asnyka i Konopnickiej*, „Rocznik Kaliski”, 8 (1975) s. 209–225.
- Sutarzewicz H., *Kalisz w życiu i twórczości Marii Konopnickiej*, w: *Materiały z sesji naukowej poświęconej Marii Konopnickiej*, [aut. H. Sutarzewicz i in.], [Kalisz 1961], 36 s.
- Sutarzewicz H., „Kaliszanin” 20 lat poszukiwany, „Południowa Wielkopolska”, 16 (1979) nr 3, s. 5.
- Sutarzewicz H., *Literackie obrazy katastrofy sierpniowej 1914 roku i jej skutków*, oprac. E. Stadtmüller, „Rocznik Kaliski”, 40 (2014) s. 57–80.
- Sutarzewicz H., *Nie znane fakty związane z pobylem Marii Dąbrowskiej w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski”, 7 (1974) s. 178–187.
- Sutarzewicz H., *O Karczewskiej, Kaliszu i życiu uczciwym*, „Ziemia Kaliska”, 1982, nr 18, s. 9.
- Sutarzewicz H., *Pomyślmy nad tym*, „Ziemia Kaliska”, 1959, nr 9, s. 6.
- Sutarzewicz H., *Pisma rozproszone, wybór i oprac. W. Mikołajczyk, red. i bibliografia H. S. Pałęckiego*, Kalisz 1998.
- Sutarzewicz H., *Spróbujmy jeszcze coś ustalić. (1) Kaliszanin z wyboru; (2) Kaliskie wido-kówki; (3) Postacie literackie o kaliskim rodowodzie; (4) Oświadczam, że piszę...*, „Południowa Wielkopolska” 1982, nr 2–5.
- Sutarzewicz H., *Szykuj-że mi tam gospodę i dom cichy między swemi... Przewodnik po Izbie Muzealnej Marii Konopnickiej w Kaliszu*, Kalisz 1982.
- Sutarzewicz H., *Śladami Marii Dąbrowskiej. Wspomnienia, powroty, materii życia przetwarzanie*, „Południowa Wielkopolska”, 1983, nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, s. 4.
- Sutarzewicz H., *Włodzimierz Pietrzak – jeden czy dwu?*, „Południowa Wielkopolska” 1983, nr 5, s. 2.
- Sutarzewicz H., *Z Suwałk do Kalisza*, w: *Śladami życia i twórczości Marii Konopnickiej*, Warszawa 1963, wyd. 2 – 1966.

Opracowania

- Galuba-Bryja I., *Od Gimnazjum Handlowego do Zespołu Szkół Ekonomicznych 1945–2023*, w: *Dzieje szkolnictwa Handlowego i ekonomicznego w Kaliszu 1873–2023*, red. E. Andrysiak, Kalisz 2023, s. 210–440.
- Kościelak Z., *Dziesięciolecie kaliskiego Stowarzyszenia im. Haliny Sutarzewicz*, „Rocznik Kaliski”, 36 (2010) s. 363–366, fot.
- Kozłowski M. M., *Dwie pasje: Kalisz i literatura. (Półka z książkami)*, „Ziemia Kaliska”, 1999, nr 92, s. 8.
- Kuszczyński Paweł, *** *Pamięci Haliny Sutarzewicz*, w: *Niedosyt istnienia. Wiersze z lat 1962–2007*, wybór H. Gordziej, Poznań–Bydgoszcz 2007, s. 90.

- Kuszczyński P., *** *Pamięci Haliny Sutarzewicz*, w: *Róża spadająca kwiatem*, Poznań 1993, s. 36.
- Kuszczyński P., *Spotkania Marii Dąbrowskiej i Haliny Sutarzewicz – kaliskich dam słowa*, „Asnykowiec”, 2010, nr 18, s. 82–86.
- Kuszczyński P., *Spotkanie Marii Dąbrowskiej i Haliny Sutarzewicz – kaliskich dam słowa*, „Rocznik Kaliski”, 36 (2010) s. 355–362.
- Montelatic J., *15 lat Stowarzyszenia im. Haliny Sutarzewicz*, „Rocznik Kaliski”, 42 (2016) s. 147–160.
- Pałęcki H., *120 lat kaliskiej edukacji ekonomicznej*, „Kalisia”, 1993, nr sygnałowy, s. 14–15.
- Pałęcki H. S., Mikołajczyk W., *Biografia*, w: H. M. Sutarzewicz, *Pisma rozproszone*, zebrali i oprac. W. Mikołajczyk, red. i bibliografia H. S. Pałęcki, Kalisz 1998, s. 9–18.
- Stadtmüller E., *Erudytką i pasjonatką Kalisza*, „Kalisia Nowa”, 18 (2011) nr 1–3, s. 38–39.
- Stadtmüller E., *Stowarzyszenie im. Haliny Sutarzewicz*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 10 (2007) s. 127–129.
- Szurczak A., *Edward Polanowski (1936–1992). Badacz dziewiętnastowiecznego Kalisza*, Kalisz 2011.
- Szurczak A., *Izba Marii Konopnickiej w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski”, 15 (1982) s. 344–347, fot.
- Walczak K., *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1996.
- [Wrotkowski H.] WrH, *Album Haliny Sutarzewicz*, „Ziemi Kaliska”, 1991, nr 31, s. 6.
- Wrotkowski H., *Sutarzewicz Halina Maria*, w: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej*, t. 1, red. T. Tadeusiewicz, Kalisz 1998, s. 266–268.
- Wrotkowski H., *Halina Sutarzewicz (13 IX 1909 – 12 VII 1991). (Wspomnienie pośmiertne)*, „Rocznik Kaliski”, 23 (1991) s. 245–249.
- Stadtmüller E., *Tablica Haliny Sutarzewicz pojawi się na WP-A*, <https://latarnikkalisz.pl/tablica-haliny-sutarzewicz-pojawi-sie-na-wp-a/>, dostęp: 2.01.2024.
- Stowarzyszenie im. Haliny Sutarzewicz*. Strona poświęcona literackiej grze miejskiej „Kaliszanie piszący”, <http://kaliszaniepizacy.blogspot.com/p/stowarzyszenie-im-haliny-sutarzewicz.html>, dostęp: 27.02.2024.
- Towarzystwo Miłośników Kalisza*, <https://tmkkalisz.wixsite.com/tmkkalisz/historia>, dostęp: 16.02.2024.
- Uroczystość odsłonięcia tablicy upamiętniającej Halinę Sutarzewicz*, <https://www.kalisz.pl/dla-mieszkanca/aktualnosci/kultura/uroczystosc-odslonienia-tablicy-upamietniajacej-haliny-sutarzewicz,50466>, dostęp: 2.01.2024.